

<https://doi.org/10.59849/2313-5204.2023.1.83>

*MİNAXANIM TƏKLƏLİ NURİYEVA (Azərbaycan)**

TÜRK SÖZLƏRİNİN RUS DİLİNDƏ MÖVQEYİ: XALQ ŞİVƏLƏRİNDƏ TÜRKÇƏDƏN KEÇMİŞ SÖZLƏR

Xülasə

Məqalədə rus dili və Şərqi Slavyan dillərində qədim çağlardan istifadə olunduğu halda nə getdikcə genişlənən türkoloji araşdırmalarda, hətta bu vaxtadan aparılan tədqiqat işlərində, nə də leksikoqrafik ədəbiyyatlarda əks olunmayan elementlər - əslində rus canlı dilində mühafizə edilib yaşayan jıqan “oğru, avara”; şiş “dik zirvə, pik”; tuk (tok, tox) “verimli torpaq”; başkan “dədə, böyük”; satarqa “bahalı”; burak “səbət” və s. kimi yüzlərlə türk sözlərindən danışılır. Belə leksik vahidlər rus ədəbi dili ilə yanaşı rus dili dialektlərində, xüsusən Rusiyanın tarixi türk regionunda yaşayan rus əhalisinin canlı xalq dilində də işlənən türk sözlərinin həqiqi mənzərəsini yaratmaqda xüsusi rol oynayır və fikrimizcə, apardığımız tədqiqatlar və bunun bənzəri araşdırmaların nəticəsi rus dilindəki türk kəlmələrinin çəkisinin artmaqda, mövqeyinin qətiləşməkdə olduğunu göstərir; yalnız belə olduğu təqdirdə rus dilindəki türk sözləri haqqında bitkin bir fikir ifadə etmiş olur. Bir də bunu qeyd etməliyik ki, bəhs etdiyimiz hal türk sözlərinin çox-çox əvvəldən bu dilə daxil olmasından, həm də kitab dili vasitəsi ilə deyil, əksəriyyət etibarlı ilə yaxın əlaqələrdən - xalq şivələrinə keçməsindən doğmuşdur. Bütün bu məsələlər məqalədə öz geniş əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *xalq ağızları, türk, rus, Şərqi slavyan, dialekt sözü.*

Giriş

Türk sözlərinin rus, o cümlədən Şərqi slav dillərində varlığı miladi I-VIII əsrlərdə - yəni hələ Kiyev rus dövləti qurulana qədər özünü göstərməkdədir və münasibətlərin qədimliyi səbəbiylə hazırda rus və Şərqi slavyan dillərinin lüğət tərkibində Türk elementləri nəzərə çarpacaq qədər güclü təbəqə təşkil edir. Bu, əlbəttə onu göstərir ki, slavyan xalqları ilə sıx münasibət qurub bunu mühafizə edən qədim türklər çox yetkin sosial-mədəni inkişaf səviyyəsinə sahib olmuşdular. Bunun nəticəsidir ki, rus dilindəki türk sözləri həyatın demək olar ki, hər sahəsini əhatə edən dil vahidləridir. Belə ki, zaman-zaman “gah dinc, gah da düşmən” xarakter alan rus-Türk əlaqələri və münasibətləri etnogenezdə və mədəniyyətdə, memarlıqda və ornamentlərdə, ev əşyaları və adət ənənələrdə, məişətin bir çox detallarında əhəmiyyətli iz qoymuşdur. Hətta rus dilinin lüğət tərkibində: rus salnamələrində, “İqor alayı haqqında dastan”da, heyvançılıq və ovçuluq terminlərində,

* Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (ADPU) Azərbaycan dilinin tədrisi texnologiyası kafedrası, prof. dr.
E-mail: proftomris@gmail.com

soy adı və ləqəblərdə, toponimlər, hidronimlər və s. mühafizə edilmiş böyük miqdarda Şərqi (başlıca olaraq türk) dillərindən alınmalar” (Коронов 2006: 17) çox-çox əvvəldən rus dilinin bütün semantik qruplarına, terminologiyasına və onomastik sisteminə nüfuz etmişdir. Bu bir həqiqətdir ki, türk xalqları dünyanın bir çox mədəni xalqları ilə möhkəm və davamlı münasibətlər yarada bilmişdilər. Türklər heç bir xalqın tarixi ilə müqayisəyə gəlməyən möhtəşəm tarixlərində dünya mədəniyyətinə heç bir xalqda müşahidə olunmayan bir səviyyədə maraqla göstərmişlər (Cəfərov, 1998: 3). Odur ki, türk etnos və dillərinin qədim və aparıcı mövqeyinə işıq tutarkən, mütləq onun başqa xalqlarla saxladığı əlaqələr önə çəkilməlidir. Bizi düşündürən nöqtə bu münasibətlərin canlılığı və bu təmasın yaxınlığıdır. Məşhur türkoloq, qazax alimi Samət Kenesbayev rus dilindəki türk kəlmələrinin zənginliyini nəzərdə tutaraq Yelizaveta Şipovanın məşhur “Rus dilində türkizmlər sözlüyü” kitabına yazdığı “Ön söz”də hansı mənbələrdən daxil olmasından asılı olmayaraq hər hansı lüğəvi alınmalar müxtəlif quruluşlu dillərin canlı əlaqələrindən xəbər verir” (Кенесбаев, 1976: 5) deyər yazırdı. Doğrudan da “dillərin inteqrasiyasında siyasi iradə, heç şübhəsiz, həlledici əhəmiyyətə malik olsa da, iqtisadi, xüsusilə mədəni proseslər mühüm rol oynayır. Dillərin inteqrasiyası, nəticə etibarilə, beynəlxalq (bu və ya digər səviyyədə global) ünsiyyət vasitəsinin meydana çıxması üçün davamlı siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin bütöv bir şəbəkəsinin qərarlaşması lazım gəlir” (Cəfərov, 2018: 274).

Xalq şivələrində türkcədən keçmiş sözlər. Şərqi slavyan dillərində bir çox yüz illər boyunca istifadə olunmasına baxmayaraq getdikcə genişlənən türkoloji araşdırmalarda, hətta daha öncə aparılmış tədqiqat işlərində və rus dilinin leksikoqrafik ədəbiyyatlarında belə əks olunmayan elementlər - əslində rus canlı dilində mühafizə edilib yaşayan türk sözləri də artıq diqqət çəkməkdədir. Bir də bunu qeyd etməliyik ki, bəhs etdiyimiz hal türk sözlərinin çox-çox əvvəldən bu dilə daxil olmasından, həm də kitab dili vasitəsi ilə deyil, əksəriyyət etibarlı ilə yaxın əlaqələrdən – xalq şivələrinə keçməsindən doğmuşdur. Məsələn, rus dilindəki *arbuз* sözü (yalnız Ukrayna yerli şivələrində *xarbuз* işlənilməkdədir) türk dillərindən keçməklə mənbə dillərdə *karpuz*, *karpız* və ya *tarbız* (Шипова, 1976: 35; Фасмер, 1986: 1, 83) işləndiyi halda, bir qayda olaraq bu yöndəki araşdırmalarda rus dilində kəlmənin ilk səsini düşdüyü zənn edilirdi. Halbuki bəlli olduğu üzrə, Kasım tatarlarında olduğu kimi buranın rus əhalisi də onu *arbuз*, *arbuз* şəklində işlətməli olmuşlar. Demək ki, rus yerli ləhcələrində bu variant - *arbuз* işlənilərək, müxtəlif semantikalara (həm qarpız, həm də qovun, qabaq) malik olmaqla ədəbi dilə keçərək sabitləşmişdir. Məşhur türkoloq Nikolay Dmitriyevin haqlı qeydlərinə əsasən tarixən Kasım ölkəsi Kazan xanlığı ilə Moskva dövlətinin arasında yerləşməklə bir bufer rolu oynayırdı (Дмитриев, 1962: 513). Beləliklə, bu günkü rus dilindəki türk dillərindən fərqli olan *arbuз* şəklinin səbəbləri də ortaya çıxmış olur.

Şivələrdə işlənən sözlərin bir qrupu ədəbi dildə sabitləşən türk sözlərinin ağızlarda fərqli mənalar - semantik xüsusiyyətlər qazanması ilə işləndiyini göstərir. Məsələn, *kabak* (meyxana) indi “səsli- küylü yer”; *epança* (yapıncı – gen palto) indi “kirli birisi”; *biryuk* (börü, qurd) indi “tənha, yalqızlıq sevən kimsə”; *bardak* “aşağı

səviyyəli yer, meyxana”; *laqun* (ləyən, tas) “çox yemək yeyən kimsə, açgöz” ; *malxan* (Ryazan ağzında) “məlhəm, sürtkü”; *malxanka* “loğman, ara həkimi”; *tanak, tanık* (Perm) “öz işini yaxşı bilən, usta”, satovka (ticarət), *qalyam* (qələm) “uzundraz”(oğlan haqqında), *kalabalı* “dedi-qodu”(qələbəlik “izdiham” sözündən), *kalqatitsya* “rahatsız olmaq” (“qalx”maq sözündən (Tambov), *korzun* (gürzə ilanı sözündən; rus ədəbi dilində “gyurzya”) “deyingən, bədrəftar” adam, *kapşuk* “kisə, qab, köhnə papaq”, cənub şivələrində (Tula, Oryol, Kursk) “körpə uşaq”(Даль, 1955:2,86) və sairə. Rusiyanın bir neçə minilliklər ərzində böyük arıxə malik olan türklərlə saxladığı “etnik və ictimai-siyasi münasibətlərdə özünü göstərən tarazlıq”dır (Cəfərov, 1998:196).

Yerindəcə vurğulamaq gərəkdir ki, əsas mənaları ilə yalnız tarixi əsərlərdə işlənilsə də, bu günkü rus ədəbi dilində passivləşən belə sözlər şivələrdə aldığı yeni mənaların hesabına öz gərəkliliyini mühafizə etməkdədir.

Rus ədəbi dilində özünün ilkin anlamında da çox aktiv olan bir çox vahidlər rus dilinin canlı qolunda - ağızlarda fərqli mənaları ifadə etməkdədir. Məsələn, *baklaqa* (əsgərlərin işlətdiyi su qabı); *laqun* (ləyən) “yastı qab”; *kapkan* “tələ, düzaq”; *stakan* “bardaq” kəlmələri şivələrdə bitki, çiçək adlarını bildirir. Bunlar və bu qəbildən olan sözlər əlbəttə zaman keçdikcə ədəbi dilə daxil olaraq leksikoqrafik araşdırmaların mövzusuna çevrilir. Bunun örnəyi olaraq rus dilindəki *izyum, balık, durman, parça, asker, tütün* və bunun kimi sözləri xatırlatmaq kifayətdir. Bu qəbildən olan sözlər daha ilk zamanlarda xalq şivələrində işlənməklə ədəbi dilə keçmiş, ayrıca özəlliklər daşıyan türk kəlmələridir. Bu gün bu sözlər rus dilində eyni anlama gələn vinoqrad, rıba, lekarstvo, materiya, soldat, tabak sözlərilə yanaşı işlənilir. Lakin xalq ləhcələrində türk üsulu ilə hazırlanmış quru üzüm sadəcə *izyum* adlanmış (rus dilində üzüm mənasında vinoqrad kəlməsi vardır), hələ də ədəbi dildə *izyum* dedikdə tazə üzüm deyil, sadəcə qurudulmuş üzüm (kişmiş) nəzərə alınır (Фасмер, 1986: 2, 124). Bunun kimi rus ədəbi dilində tazə balığa rıba deyilirsə də, xalq bazarlarında rast gəlinən qurudulub duzlanmış balıq məhsulları “*balık*” adlanır (Фасмер, 1986: 1, 119). Bu kimi sözlər rus dilində məcazlaşaraq bu dilin bədii xüsusiyyətlərinin artırılmasında da rol oynamaqdadır (Balıq həm də sakit, süst adam; izyum insandakı bəyəniləcək özəllik və s. anlamlarda istifadə olunur) (Təkləli, 2010: 74).

İşlənmə zamanı meydana çıxan fonetik xüsusiyyətlərə gəlincə, qısaca bir neçə örnəklə kifayətlənmək fikrindəyik. Qeyd edilməlidir ki, rus dili xalq şivələrində duval (torpaq divar), kalık “qalın” (kök; şişman adam) Tula danışığında - (Даль, 1955: 79; Təkləli, 2010: 171), *koçkar~kaçkar* (toğlu, qoç,qoşqar); “*lıça*” (alıça); “*ir*” (air “bataqlıq bitkisi”); “*aryan, iren*” (ayran “içki adı”), *baydan* (maydan), *sauma* (sevimli sözündən) örnəyində söz başında və daxilində səs dəyişimləri, səs düşümü hadisələri özünü göstərməkdədir (2.1, s.26, 38; 4, s.129). Səs fərqliləşməsi hadisəsinə gəlincə, indi rus ədəbi dilində *zep* (cib, ceb; pul kisəsi), “*klyança*” (dilənci, sail), bundan yaranmış feil “*klyançitsya*” (dilənçilik etmək) Фасмер, 1986: 2, 266); ədəbi dildə türk sözü “*kolpak*” şivələrdə “*kaplak*” (şlyapa, futlyar) yaxın mənalarda yaranan sözlər “*kaplakoviy*”, “*kaplaçiy*” işlənilir. (Даль, 1955: 86).

Sonuncu örnəklə bağlı qeyd etmək gərəkdir ki, rus ədəbi dili və onun terminologiyasında geniş yer tutan “*kolpak*” (çəşidli baş geyimləri, məişət əşyası adı olaraq və bir sıra terminoloji anlamlarda, hətta rus dilində məcazi anlamda “iradəsiz, müti insan”, feil şəklində isə *kolpaçit* “aldatmaq” və s.) demək ki, şivələrdə özünün əsil formasını “*kaplak*” şəklində mühafizə etmişdir. Rus dilindəki bir çox türk geyim adlarında “qılaf, geyim” mənasında “kab” (qab) özünü göstərir: ayakkabı, **kabluk**, **kaftan** (kapton), **kapa**, **kaptura** (baş örtüyü), **kapot**, **kofta** (kapta). Buna əsaslanaraq “*kolpak*”ın daha düzgün və ilkin şəklinin rus dili şivələrində deyildiyi kimi “*kablak*” olduğu qənaətdəyik. Hətta ağızlarda işlənən söz rus ədəbi dilindəki türk sözlərindən fərqli tələffüz edilir və yerli xüsusiyyət qazanır. Məsələn, rus dilində mövcud olan *kumqan* “qulplu **su qabı, dolça**” *kuvqan*; *sevryuqa* (sivrik balığı) *şevriqa*; *pompuşa* (*babuş, papuç*); *mıstı* (*məst* “yüngül ayaqqabı”), *kodaş* (*kardaş, dost*), *zetin, zitin* (*zeytun*) *xırman–harman* rus xalq danışığında *xarman* olaraq işlənir. (Kursk və ətrafında qeyd olunmuşdur)

Bu bir həqiqətdir ki, xalq ağızları dilin bir çox dəyərlərini qoruyub mühafizə edə bilir. Türk dillərində uzun zamandan bəri metatezaya (səslərin yerdəyişdirməsinə) uğramış *kalğan* “*kanqal*” sözü rus dili şivələrində, bundan sonra isə ədəbi dilində *kalğan* şəklində istifadə olunmaqdadır. İndi Azərbaycanın cənub bölgələri ləhcələrində sadəcə “*kalğan~qalğan*” şəkli işlənilməkdədir. Bildiyimiz üzrə bu əski şəkil Türkiyə yerli şivələrində də *kalğan, kaluğan* (ədəbi dildə *kanqal*) (Eren, 1999: 207) şəkli mühafizə edilməkdədir. Bunun kimi Tambov şivələrində şalaqay “*tənbəl, müftəxor, tüfeyli*”(Даль, 1955: 619) Azərbaycan xalq danışığında “*aciz, avara*” mənalı şalaq sözünə uyğun gəlir.

Yaxud da Volqa boyunda ağızlarda işlənən “məhəllə, ev və onun çevrəsi” anlamında olan *kurmuş* rus ədəbi dilində qeyd edilməmişsə də, bəhs edilən yerlərdə çox xarakterik və işlək sözdür. Yaşayış yeri anlamına gəldiyindən bu yerlərdə Kurmuş adlı toponimlər çoxluq təşkil edir. Azərbaycan türkcəsinin yalnız cənub şivələrində rast gəlinən “*gənəşmək*” feili ədəbi dildə olmasa da, yenə rus xalq ağızlarında *kenesit* “məsləhətləşmək, birlikdə aydınlaşdırmaq”, Radlov sözlüyündə də *kenes* “şura, məsləhət” deyə qeydə alınmışdır. Rus dili şivələrində türk dillərindən keçmiş sözlərlə bağlı yaranan feillər maraqlıdır: məsələn, *kekat* rus şivələrində (Vladimir) çıxırmaq “*kəkələmək*”dən (Даль, 1955: 2, 222); yerli şivələrimizdə çəyirtgə və digər sürünən heyvanlarla əlaqədar işlənən *təzimək* (dovşan, ceyran təzidi söylənir), “*sürətlə qoşmaq*” feili rus dili ağızlarında *tezenit* şəklində qorunmaqdadır. Bunun kimi *bazlanit* feili də “yüksəkdən ağlamaq, hönkürmək, bağıрмаq” mənasında mövcuddur. Sözü bu dildə “*bazan, bazlan*” “ağlağan uşaq” şəkli isə Kitab-ı Dədə Qorquddan bu yana rast gəlinən bozlamaq “ucadan ağlamaq, ağıt demək” sözümlə bağlıdır. Rus dili xalq şivələrində *kutışkat, kotışkat* (şimal şivələrində) “qıdıqlamaq” mənasına gəlir. Qırçaq dil qrupunda, əsasən tatar və qazax dillərində bu söz *kıtık, kıtıktı, kıtıksıl* (sifət) şəklindəndir. Feillərdən danışılırkən *лалыкаты~алалыкаты* “*lalikat*” (lal sözündən) “pəltəkləmək, mızıldamaq”, *тумашиуться* (*tumaşıtsya*) “*tələsmək*”, *чираты* (*çirat*) “*çürümək*” (ərzaqın xarab olması mənasında), *талашиуться* (*talaşıtsya*) “*təlaşlanmaq*”, *artaçitsya//rtaçitsya*

(ard “arxa, geri” kəlməsindən) ilk olaraq atla əlaqədar işlənmişdir (Фасмер, 1986: 1,89), geniş mənada isə “inad etmək, dirənmək” anlamda daha çox işləndiyini qeyd etmək lazım gəlir. Rus ədəbi dilində digər söz qrupları ilə müqayisədə türk mənşəli feillər az nəzərə çarpsa da, ağızlarda yetərincə rastlamaq mümkündür.

Şivələrdə bunlarla yanaşı qəlib halına gəlmiş ifadələr, cümlələr əksəriyyətlə türk sözlərindən yaranır. Məsələn, ni *sana*, ni *mana* (heç bir işə yaramayan hərəkət və ya insan haqqında söylənilir); ni yaman, ni yaxşı (babət, normal bir şey haqqında) *baş na baş* (başabaş dəyişmək – ticarətdə istifadə olunur); *s kundaçka* (dərhal deməkdir) kundak sözü ilə tufəngin qundağı nəzərdə tutulur, yəni artıq vaxt sərf etmədən hədəfə atəş açmaq, bir sözlə: əlüstü qərar vermək, dərhal həll etmək. Yaxud, kto kriçit *aman*, kto *atlan* (kimisi *aman*, kimisi *atlan* qışqırır; yəni hər kəs bir söz deyir) Bunun kimi *baraxtı* feli əslində rus dilində “birdənbirə, heç bir şeydən” mənası daşısa da, ilk öncə *boğdu-bırakdı* (rus ağızlarında *buxtı-baraxtı*) boğub buraxdı, atdı ifadəsi (Дмитриев, 1962: 564) nümunələrini göstərə bilərik.

Bir sıra kəlmələr mənəbə dillərdəki mənalarından fərqli olaraq şivələrdə zidd mənalar qazanmış, bu hal o sözlərin rus dilində fərqli mənalarda işlənməsinə imkan yaratmışdır, məsələn, *alim~alim* “cahil, avam, saf”; *başıbozuk* (əsl: cəsur insanlardan ibarət könüllü ordu birliyi) “xırsız, quldur”; *talan* (talamak, yağmalamaq anlamında) uğur, bəxt, xoşbəxtlik; *bestalannaya* isə (-bes “inkar şəkl. + talan “uğur”) bədbəxt, mənhus; *katuna* (yaşlı qadın), *donqus* (sərsəri, abdal) (Аксаков, 1973: 529) və s.

Şübhəsiz bu, xalq dilinin hər zaman obrazlılığa, ekspressivliyə meyli etməsilə əlaqədar hadisədir. Belə kəlmələrin daşdığı əlavə çaları, özəl boyası onların rus ədəbi dilində də işlənmə imkanlarını təmin etmişdir. Sovet dövrünün böyük türkoloqlarından olan Nikolay Dmitriyev D. Uşakovun “Bu günkü rus dilinin izahlı sözlüyü”ndən türk sözlərini ayıraraq şərh etmiş, həm də rusçanın şifahi qolunda – şivələrdə işlənən türk sözlərinin siyahısını çıxarmışdır. Bu məqalədə bütün leksik vahidləri göstərmək imkan xaricində olduğundan bir neçə nümunəsini təqdim edirəm. Çox güman ki, bu bir neçə kəlmə rus dili akademik sözlüklərində türk sözlərinin təbii mənzərəsini göz önünə gətirəcəkdir. *Aqer* < aykır “tay, day”; *adaş* “dost, arkadaş”; *akça//okça* “pul-para”; *alt*, *altuka*, *altış* “altı”; *ambeş*, *anbeş* “on beş”; *undur* “on dörd”; *biş//biştin* “beş”; *deri* “dörd”- bu rəqəmlər yalnız pul-para hesabında işlənir. Yəni o sıradan: *aşat* “yemək”; *ayaka* “ayaq”; *balçik* “açıq bazar”; *basat* “kəsmək”; *başkan* “dədə, böyük”; *birit* “vermək”; *eman* “yaman”; *kadıny* “qadın”; *kimiş* “gümüş”; *satarqa* “bahalı”; *yasak* “olmaz”; *suyyanıy* “sulu, yaş”; *sumar//samar* “qara çörək”; *çemura* (çamur) “topraq”; *yalman* “dil”. (Дмитриев, 1962: 492-501)

Məlumdur ki, şivə sözlərini ədəbi dilə yazıçılar gətirir. Onlar əsərlərinin dilinə məhəlli xarakter vermək, obrazları fərdiləşdirmək məqsədilə belə kəlmələri şivələrdən ədəbiyyata köçürürlər. Bu hal ən çox xalq dilinə önəm verən ədiblərdə üstündür. Məsələn, Tolstoyun Qafqazdan yazdığı və ya Kırım savaşında iştirak edərkən burada qələmə aldığı əsərlərdə yerli kəlmələr gözə çarpir. Bunun kimi drama yazarı A.N. Ostrovski (onun əsərlərində hadisələr başlıca olaraq Volqa çayı

üzərindəki şəhərlərdə cərəyan edir) canlı danışıq dilinin parlaq örnəklərini əsərlərində yansıtdığı üçün özünün bəhrələndiyi xalq dili kəlmələrinin sözlüyünü tərtib etmişdi. Onun bu sözlüyünə şərh verən Pançenko adında müəllif bununla əlaqədar yazırdı: Ostrovski rus dilinin aşığı və mükəmməl bilicisi idi (Островский, 1952: 385). Yazıçı Volqa boyundakı müşahidələrinin nəticələrini – xalq ağızlarında qeyd etdiyi türk kəlmələrindən (yazıçı onları öz izahlarıyla təqdim etmişdir) bir neçəsini burada göstərə bilərik: *ataman* “balıqçı dəstə başı” (Qeyd etmək lazımdır ki, bu sözün rus dilində işlənən “böyük rəisi” və ya “kazak ordusu atamanı” mənaları öncədən məlumdur); *balaqan* “balıqtutma aləti”; *balamut* “balıq adı”; *burunduk* “gəminin və ya qayığın burnuna bağlı ip” (bununla kapitan gəmini idarə edir); *jiqan* “oğru, avara”; *kaymak* “südüün üzü”; *kaldaş* “dəyənək”; *kalıman* “kirayə haqqı”; *turgan* “balıq torunda mantar”; *çarki* “yumşaq məst”; *çıval* “palçıqdan yapılan soba”; *yal* “atın boynundakı tük, yal”; *yastık* “balığın qarnında kürü kisəsi” və sairə (Təkləli, 2010: 38). Bunların çoxu rus ədəbi dilində rusça qarşılığı olmayan kəlmələrdir və müəllifin ədəbi dilə ərnağanları kimi dəyərləndirilməlidir.

Rus dili şivələri üzrə müşahidələr göstərir ki, türk dillərindən kənarda qalmış, lakin uzun inkişaf tarixi keçmiş çox maraqlı sözlər mövcuddur. Məsələn, həyatını tarixən tatar məskənləri olan Simbir və Başkurdıstanda Ufa vilayətində keçirən rus yazıçısı Sergey Aksakov xalq dilinə sonsuz xəzinə kimi yanaşırdı. Xalq ağızlarından aldığı bir çox kəlmələr, etnoqrafizmlər dəyərini hələ hifz etməkdədir. Çünki məhdud ərazilərdə yaşayan xalqın gündəlik məişətində fərqli əşyalar və hadisələr təbii ki, vardır. Onlar hələ ümumxalq gündəlik həyatına keçmədiyindən ədəbi dildə qarşılıqları - sinonimləri olmur. O səbəbdən də, etnoqrafik örnəklər olan bu sözlər ədəbi dilə asanlıqla daxil olub istifadə oluna bilər. Məsələn, Aksakovun istifadə etdiyi *urema* “irəmə” (seyrək ormanlıq, çayın kənarındakı ağaçlıq) öz zamanında dialekt sözü nümunəsi sayılsa da indi bu lüğəvi vahid ədəbi dilin zəruri vasitələrindən birinə çevrilmişdir. Bunun kimi burada misal olaraq göstərəcəyimiz yazıçının dilindəki digər türk mənşəli kəlmələrin ədəbi dilə keçməsinə bu sözlərin məhəlli kolorit yaratmaqla bərabər fikir tutumlarının genişliyi, ədəbi dil sözlərindən fərqli üslubi boyası, məna incəlikləri səbəb olmuşdur: *baraşek* (bekas quş növü; cüllüt); *bastılnik* “çalı”; *burak* “ağaç qabığından hörülmüş səbət”; *yemen* “ev çörəyi”; *erqak* “yunu içəridə deyil, üstə olan kürk”; *korçak* “gil qablar”; *lagun* “ləyən”; *osot* “alaq otu”; *saban* “ikitəkərli cift”; *sandal* “boya”; *sırt* “yüksəklik”; *sıçuk* “heyvanların mədəsi; döyülmüş ətdən hazırlanan yemək”; *çikir* “şərab”; *tal* (dal) “söyüd”; *çiliznik* “çilik” kol akasiya, sarı çiçəkli akasiya; (həmən qeyd edək ki, rus ədəbi dilində akasiya mənasında türk dillərindən alınmış karaqan kəlməsi də işlənilməkdədir) *şiş* “dik zirvə, pik”; *tuk* (tok, tox) “verimli torpaq” və sair (Аксаков, 1973: 33-651).

Nəticə

Əlbəttə, rus dilinin yerli ağızlarında işlənən türk lüğəvi vahidlərinin öyrənilməsi türk sözlərinin Şərqi slavyan dillərindəki mövqeyinin araşdırılması mövzusunun geniş sahələrdə tədqiqinə yol açır. Bu mənada rus dilinin sadə danışıq dilində, xalq ağızlarında yaşamaqda olan türk sözləri araşdırmaçı üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Əldə olunan başlıca maraqlı nəticələrdən biri də budur ki, türk sözləri çox-çox əvvəldən bu dilə daxil olmuş, həm də kitab dili vasitəsi ilə deyil, əksəriyyət etibarlı ilə yaxın əlaqələrdən - xalq şivələrinə keçməsindən doğmuşdur. Ümid edirik ki, gələcəkdə Şərqi slavyan dillərindəki türk mənşəli sözlərin etimoloji sözlüyü hazırlanarkən qeyd etdiyimiz sözlərin – rus şivələrində yaşayan türk mənşəli dil faktları da orada öz yerini tutacaqdır. Rus ədəbi dili ilə bir sırada bu dilinin sadə danışıq dilində, xalq ağızlarında da yaşamaqda olan türk sözlərinin araşdırılması bəzi həll olunmamış məsələlərin açılması üçün mənəbə önəmi daşımaqdadır. Bizim fikrimizcə isə, bu yöndə aparacağımız tədqiqatlar və bunun bənzəri araşdırmalar nəticəsində aydın olur ki, rus şivələrindəki türk mənşəli sözlərin müəyyənlişməsi ilə bu dildəki türk kəlmələrinin çəkisi artmaqda, mövqeyi qətiləşməkdədir. Aparacağımız müşahidələr və bununla bağlı əldə olunan bəzi nəticələr göstərir ki, rus dilindəki türk kəlmələrinin bu səpkidə - yerli şivələrlə müqayisədə araşdırılması həm slavyanşünaslıq, həm də türkoloqlar üçün eyni dərəcədə faydalı və səmərəli olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Аксаков, С.Т. (1973). Семейная хроника. Детские годы Багрова-внука. Воспоминания. (трилогия). Москва: изд-во Художественная Литература.
2. Даль, В.И. (1955). Толковый словарь живого великорусского языка (в 4-х томах). Москва.
3. Дмитриев, Н.К. (1962). Строй тюркских языков. Москва: Восточная литература.
4. Hasan Eren, (1999). “Türk dilinin etimolojik Sözlüğü”. Ankara: Bizim Büro basım evi.
5. Фасмер, М. (1986-1987). Этимологический словарь русского языка (в четырех томах). Москва: Прогресс.
6. Kononov, A.N. (2006). “Rusiyada Türk dillərinin öyrənilməsi tarixi (1917-ci ilə qədər). Bakı: Çinar-Çap nəşriyyatı.
7. Nizami, Cəfərov (1998). Türk dünyası: Хаос və kosmos. Bakı: BDU nəşriyyatı.
8. Nizami Cəfərov, Aysel Qəribli, Emil Qəribli (2018). Türkologiya, “Türk Dünyası İnfо” İB, Bakı.
9. Островский, А.Н. (1950-52). Материалы для составления русского народного языка В кн.: Полное собрание сочинений (в 12-ти томах). Москва, т. XII
10. Кенесбаев, Самет (1976). Предисловие. В кн.: Е.Н.Шипова. Словарь тюркизов в русском языке. Алма-Ата: Наука.
11. Təkləli, Mınaxanın (2010). Türk sözləri rus dilində. Bakı: Nurlar nəşriyyatı.
12. Шипова, Е.Н. (1976). Словарь тюркизов в русском языке. Алма-Ата: Наука.

Минаханым Теклели Нуриева (Азербайджан)

Положение тюркских слов в русском языке: тюркские заимствования в народных говорах

Резюме

В статье рассматриваются такие тюркские слова, как джиган “вор, бродяга”; шиш “крутая вершина, пик”; тук (ток, тох) “плодородная земля”; башкан “дед, старец”; сатарга “дорогой”; бурак “корзина” и др., которые употребляются в русском и других восточнославянских языках с древнейших времён до сих пор, однако не нашли должного отражения ни в исследовательских работах, ни в лексикографической литературе. Данные лексические единицы играют особую роль в создании реальной картины тюркских слов, используемых в русском литературном языке, а также в диалектах русского языка, особенно в живом просторечии русского населения, проживающего в исторической тюркской области России, и, на наш взгляд, результаты подобных исследований создают целостное представление о месте тюркских слов в русском языке.

Следует также отметить, что тюркские слова вошли в русский язык издревле и перешли в его народные говоры по преимуществу в результате близких взаимосвязей, а не посредством книжного языка. Все эти вопросы широко освещены в статье.

Ключевые слова: *народные говоры, тюркский, русский, восточнославянский, диалектное слово.*

Minakhanim Taklali Nuriyeva (Azerbaijan)

Place of Turkish words in Russian: Turkish words in folk dialects

Abstract

In the article, although the Russian language and the East Slavic languages have been used since ancient times, elements that are not reflected either in the ever-expanding Turkic studies, or in the latest studies, or in lexicographic literature, are, in fact, preserved in the living Russian language *jiqan* “thief, vagabond”; *şiş* “steep peak, summit”; *tuk* (*tok*, *toх*) “fertile land”; *başkan* “grandfather, old man”; *satarqa* “dear”; *burak* “basket”, etc. hundreds of Turkish words are discussed. Such lexical units play a special role in creating a real picture of the Turkic words used in the Russian literary language, as well as in the dialects of the Russian language, especially in the living vernacular of the Russian population living in the historical Turkic region of Russia and in our opinion, the results of our study and similar studies show that the weight of Turkish words in the Russian language is increasing, and its position is becoming more and more definite. It should also be mentioned that the situation we are talking about was formed from the fact that Turkic words entered this language from the very beginning, and also from the fact that they were transmitted to the folk dialects not through the literary language, but mainly from close ties. All these issues are widely reflected in the article.

Key words: *folk dialects, Turkish, Russian, East Slavic, dialect word.*